

ขึ้นเขาเผาข้าวหลาม: พลวัตและบทบาทของบุญข้าวหลาม
ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย¹

Khuen Khao Phao Khao Lam : Dynamics and Role of
Khao Lam merit-making in Contemporary Thai Society

ชลธิชา นิสัยสัตย์²

Chonticha Nisaisat²

Received: *March 25, 2024*

Revised: *November 1, 2024*

Accepted: *November 7, 2024*

---

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง การส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากทุนอุดหนุนการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ ประเภททุนวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ระดับคณะ (FRMU) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2564 (This article is part of a research project titled "The Promotion and Preservation of Intangible Cultural Heritage of the Khuen Khao Phao Khao Lam Tradition in Chachoengsao Province." The project received research funding from the Rajabhat Rajanagarindra University Research Grant, specifically from the Faculty-level Area Development Research Fund (FRMU) for the fiscal year 2021)

² สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ (Thai Language Department, Faculty of Humanities and Social Sciences, Rajabhat Rajanagarindra University) E-mail: chontichaa2526@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม ในประเด็นพลวัตและบทบาทของประเพณีบุญข้าวหลามเมื่อดำรงอยู่ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปี พ.ศ.2565-2566 ในชุมชนบ้านหนองแหน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา และชุมชนบ้านหัวสำโรง อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยใช้ทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์และบทบาทหน้าที่เป็นแนวทางวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามของชาวลาวเวียง ตำบลหนองแหน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือนสามซึ่งเป็นวันมาฆบูชา มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำบุญถวายข้าวหลามและปิดทองรอยพระพุทธรูปจำลองที่ประดิษฐานบนยอดเขาตงยาง ประเพณีนี้แพร่กระจายสู่ชุมชนเขมรบ้านหัวสำโรงซึ่งตั้งอยู่ในเส้นทางผ่านไปเขาตงยาง ต่อมาหน่วยงานภาครัฐเข้ามามีบทบาทจัดงานประเพณี เกิดการประยุกต์ประเพณีกับการแสดง ทำให้เกิดบทบาทใหม่ในฐานะประเพณีส่งเสริมการท่องเที่ยวเนื่องในวันมาฆบูชาของจังหวัดฉะเชิงเทรา

คำสำคัญ: ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม, พลวัตของคติชน, บทบาทของประเพณีบุญข้าวหลาม

Abstract

This article investigated the Khuen Khao Phao Khao Lam tradition, focusing on its dynamics and the role of Khao Lam merit-making tradition within the context of contemporary Thai society. Field research was conducted from 2022 to 2023 in the Nong Naen community, Phanom Sarakham district, and the Hua Samrong community, Plaeng Yao district, both in Chachoengsao province. The study employed theories of creative folklore and functionalism as its analytical framework. The study found that the Lao Wiang "Khuen Khao Phao Khao Lam" tradition took place on the full moon day of the third lunar month,

which was Makha Bucha Day. The purposes of this tradition were to make merit by offering Khao Lam (sticky rice roasted in bamboo) to Buddhist monks and to glide the replica of the Buddha's footprint at the top of Dong Yang Mountain. This tradition spread to the Khmer community in Hua Samrong, which was located on the path to Dong Yang Mountain. Subsequently, state agencies became involved in organizing the tradition, incorporating performances and transforming it into a festival to promote tourism, and it assumed a new role as a tradition promoting tourism during Makha Bucha Day in Chachoengsao province.

Keywords: Khuen Khao Phao Khao Lam tradition, Dynamics of Folklore, Role of Khao Lam merit-making tradition

บทนำ

ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม เป็นชื่อเรียกงานประเพณีในเชิงการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านหนองแหน อำเภอพนมสารคาม และชุมชนบ้านหัวสำโรง อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา จัดขึ้นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ตรงกับวันมาฆบูชาของทุกปี แต่เดิมประเพณีนี้เรียกในชื่อ “บุญข้าวหลาม” เป็นพิธีทำบุญถวายข้าวหลามแด่พระภิกษุสงฆ์ของชาวลาวเวียงในชุมชนหนองแหน ซึ่งมีประวัติเล่าว่าเป็นกลุ่มคนลาวเวียงที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเป็นเชลยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวศึกเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ (นารีสาริกะภูติ, 2528: 54) การจัดพิธีทำบุญข้าวหลามในอดีตจะทำในช่วงเดือนสาม ราวเดือนกุมภาพันธ์ เนื่องจากเป็นเวลาที่ชาวนาเก็บเกี่ยวผลผลิตเรียบร้อยแล้ว จึงจัดให้มีประเพณีถวายข้าวหลามแด่พระภิกษุสงฆ์เพื่อความเป็นสิริมงคล มีกิจกรรม 2 วัน วันแรก คือ วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 3 ทำขนมจิ้นน้ำยาป่าไปถวายพระ เวลาบ่ายชาวลาวเวียงจะเข้าป่าไปตัดไม้ไผมาทำกระบอกรับข้าวหลามนำมาเผาที่ลานบ้านตน ข้าวหลามที่เผาสุกแล้วจะแยกออกไปทำบุญส่วนหนึ่ง อีกส่วนเก็บไว้รับประทานเองและนำไปแจกจ่ายให้ญาติพี่น้อง คนบ้านใกล้เคียง

วันที่สอง คือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ประกอบพิธีถวายข้าวหลามและขนมจีนน้ำยาป่าแด่พระภิกษุสงฆ์ที่วัดหนองแหน มีความเชื่อว่าการนำข้าวใหม่หรือผลผลิตแรกมาถวายพระจะได้ อานิสงส์มาก เมื่อตายแล้วจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ ดั่งนิทานเรื่องนางปทุมณฑาสีถวายข้าวรำแด่พระพุทธรูปแล้วได้ไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ชาวลาวเวียงในชุมชนหนองแหนเกิดความนิยมที่จะเดินทางขึ้นไปปิดทองรอยพระพุทธรูปจำลองบนยอดเขาตองยางหลังจากทำบุญข้าวหลามเสร็จในช่วงเช้าด้วย เชื่อกันว่ารอยพระพุทธรูปที่เป็นรอยพระพุทธรูปในยุคสมัยเดียวกับรอยพระพุทธรูปที่เขาพระพุทธรูปจังหวัดสระบุรี โดยรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรีเป็นพระบาทขวา ส่วนรอยพระบาทที่เขาคองยางเป็นรอยพระบาทซ้าย (ยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2553: 69-70) พระพุทธรูปองค์นี้มีเรื่องเล่าว่าเคยถูกฟ้าผ่าและไฟไหม้ แต่ก็ไม่ได้ได้รับความเสียหาย ชาวบ้านจึงเคารพศรัทธามาก และเลือกใช้เวลาว่างในช่วงสายหลังจากทำบุญข้าวหลามแล้วเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธรูปเป็นประจำทุกปี เป็นที่มาของประเพณีขึ้นเขาคองยางหลังเสร็จจากพิธีทำบุญข้าวหลาม สืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน (ชำนาญ สรววมศิริ และคณะ, 2549)

การเดินทางไปเขาคองยางในอดีตใช้เวลาานเพราะยังไม่มีถนนตัดเข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านจึงนิยมนำข้าวหลามที่เหลือจากการถวายพระติดตัวไปเป็นเสบียงระหว่างเดินทางขึ้นเขาด้วย ฉันทนา สระบุรีรินทร์ เล่าว่า การเดินทางขึ้นเขาคองยางในอดีตใช้เส้นทางเกวียนซึ่งชาวบ้านใช้ขึ้นไปหาของป่าและล่าสัตว์ เป็นทางคดเคี้ยว รก และบางจุดค่อนข้างชัน ต้องปีนเขาและโหนเถาวัลย์ขึ้นไปเอง ระหว่างทางคนที่เหนื่อยจะหยุดพักตามร่มไม้ แล้วนำข้าวหลามกับน้ำขึ้นมารับประทาน (ฉันทนา สระบุรีรินทร์, สัมภาษณ์, 13 กันยายน 2566) ในวันนี้นอกจากจะได้สักการะรอยพระพุทธรูปเพื่อความ เป็นสิริมงคลแล้ว เด็ก ๆ คนหนุ่มสาวมักจะนัดกันไปเที่ยว รวมถึงญาติพี่น้องที่ออกไปทำงานต่างถิ่นก็จะนัดหมายกลับมาเจอกันที่เขาคองยางด้วย วันขึ้นเขาคองยางจึงเป็นช่วงเวลาที่คนในครอบครัวได้กลับมาพบกัน กลายเป็นประเพณีที่ทุกปีเมื่อถึงวันเพ็ญเดือนสามจะต้องไปขึ้นเขาคองยาง (ณรงค์ นิยมสุข, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2566)

การเดินทางไปเขาดงยาง ชาวลาวเวียงใช้เส้นทางลัดผ่านบ้านหัวสำโรงซึ่งมีประวัติเล่าว่าเป็นชุมชนชาวเขมรที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยสมเด็จพระนเรศวร คราวศึกปราบกบฏพระยาละแวก (ชำนาญ สรวมศิริ และคณะ, 2549) ประเพณีทำบุญข้าวหลามจึงแพร่กระจายเข้าสู่หมู่บ้านหัวสำโรง และกลายเป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวหัวสำโรงในเวลาต่อมาด้วย (นารีสาริกฤติ, 2536: 699)

ปัจจุบัน ประเพณีทำบุญข้าวหลามใน 2 ชุมชนเมืองครุฑนครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาดำเนินงานสืบทอดประเพณีตามภารกิจในบทบาทนิติของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ว่าด้วยการสืบทอดรักษาวัฒนธรรมประเพณีชุมชน จากการเก็บข้อมูลพบว่า ปัจจุบัน องค์กรบริหารส่วนตำบลหนองแห่นได้เข้ามารับผิดชอบการจัดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามในชุมชนหนองแห่น โดยดำเนินงานร่วมกับวัดสุวรรณคีรี (วัดเขาดงยาง) จัดงานในชื่อ “งานสืบสานวัฒนธรรมประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม” ในปี พ.ศ.2566 ที่ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนาม ระหว่างวันที่ 4-5 กุมภาพันธ์ 2566 พบว่านอกจากพิธีทำบุญถวายข้าวหลามแล้ว ในงานยังมีกิจกรรมการท่องเที่ยวหลากหลาย เช่น การสาธิตเผาข้าวหลาม กิจกรรมเดินขึ้นเขาดงยาง ปิดทองรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง สักการะบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น บูชาท้าวเวสสุวรรณและหลวงพ่отันใจ บูชาพระสีวลี บูชาเจ้าแม่กวนอิม บูชาพระราหูแก่ปีชง สักการะพระพุทธรูปปางไสยาสน์ และการออกร้านจำหน่ายข้าวหลาม สินค้าท้องถิ่นต่าง ๆ มีนักท่องเที่ยวทั้งในและนอกจังหวัดฉะเชิงเทรามาเที่ยวชมงานจำนวนมาก ตั้งแต่เช้าจรดเย็น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นิยมเดินขึ้นเขาไปปิดทองรอยพระพุทธรูปและชมทิวทัศน์เมืองพนมสารคาม ลักษณะดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของงานบุญข้าวหลามที่กลายเป็นประเพณีเพื่อการท่องเที่ยว เมืองครุฑนครองของงานแตกต่างจากเดิมและมีบทบาทแตกต่างจากอดีตอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทของประเพณีที่เปลี่ยนแปลงจากช่วงเวลาพบปะกันของญาติพี่น้องมาเป็นช่วงเวลาเดินทางท่องเที่ยวและเปลี่ยนแปลงจากธรรมเนียมนำข้าวหลามขึ้นไปเป็นเสบียงมาเป็นการจำหน่ายข้าวหลามของฝากนักท่องเที่ยวและเพื่อให้สอดคล้องกับชื่องานประเพณี

การเข้ามาสืบทอดงานประเพณีบุญข้าวหลามขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำให้เห็นวิถีคิดในการปรับใช้ประเพณีเดิมมาประยุกต์สร้างสรรค์เพื่อสร้างจุดเด่นทางการท่องเที่ยว นอกเหนือจากการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนให้คงอยู่ต่อไปในบริบทสังคมปัจจุบัน ส่งผลให้ประเพณีบุญข้าวหลามมีลักษณะเป็นการแสดง และมีบทบาทหน้าที่เพิ่มเติมในฐานะประเพณีเพื่อการท่องเที่ยว ลักษณะดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับทฤษฎี “คติชนสร้างสรรค์” (creative folklore) ที่ ศิริพร ณ ถลาง กล่าวว่า ในบริบทใหม่โดยเฉพาะบริบทสังคมโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการท่องเที่ยว คติชนในสังคมประเพณีมักถูกนำมาปรับใช้เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ใหม่ ๆ ผู้จัดงาน มักมีวิถีคิดในการผลิตซ้ำ ประยุกต์ ผสมผสาน สร้างใหม่ หรือสร้างความหมายใหม่ ทำให้คติชนอันเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมมีพลวัต เกิดเป็นคติชนรูปแบบใหม่ที่ยังคงอิงกับความเชื่อเดิม ลักษณะดังกล่าวนี้คติชนจะมีบทบาทหน้าที่ใหม่ โดยเฉพาะบทบาททางการท่องเที่ยว การสร้างมูลค่าเพิ่มแก่สินค้าทางวัฒนธรรมและการนำเสนออัตลักษณ์ (ศิริพร ณ ถลาง, 2562) ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจนำทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ซึ่งเป็นทฤษฎีที่มุ่งอธิบายพลวัตและบทบาทของประเพณีพิธีกรรมเมื่อดำรงอยู่ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ เพื่อตอบคำถามว่าการนำประเพณีบุญข้าวหลามมาประยุกต์เพื่อนำเสนอเป็นการท่องเที่ยว ทำให้ประเพณีดำรงอยู่อย่างมีพลวัตอย่างไร และในปัจจุบันประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามมีบทบาทหน้าที่อย่างไรต่อสังคม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์พลวัตของประเพณีบุญข้าวหลามและบทบาทของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ทบทวนวรรณกรรม

1. เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับประเพณีบุญข้าวหลามของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในภาคตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของกลุ่มชาติ

พันธุ์ลาวในภาคตะวันออกเฉียงใต้: พลวัตในบริบทสังคมไทย ของ ประรณนา แซ่อึ้ง (2556) พบว่า ลาวเวียงและลาวพวนในภาคตะวันออกเฉียงใต้มีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อศาสนาพุทธและผี เมื่อถึงเดือนสามซึ่งเป็นระยะที่ว่างเว้นจากการทำนา นิยมจัดประเพณีบุญก่าฟ้า บุญข้าวหลาม เพื่อเป็นพุทธบูชา ระลึกถึงแม่โพสพ ตลอดจนอุทิศส่วนกุศลให้ผีบรรพบุรุษที่คุ้มครองการทำนาให้ได้ผลดี เตรียมงานในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 3 นำข้าวใหม่ที่เก็บเกี่ยวได้มาเผาเป็นข้าวหลาม รุ่งขึ้นตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 นำข้าวปลาอาหารและข้าวหลามไปทำบุญถวายพระที่วัด งานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้เห็นว่าการทำบุญข้าวหลามเป็นวัฒนธรรมร่วมของชาวลาว และเป็นงานบุญที่มีความเชื่อเกี่ยวเนื่องกับอานิสงส์การถวายทานด้วยข้าวใหม่ และความเชื่อเกี่ยวกับผีที่เอื้ออำนวยความอุดมสมบูรณ์ในการทำนา

2. เอกสารงานวิจัยที่ศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาการเผาข้าวหลามและการพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวหลาม งานวิจัยในกลุ่มนี้มีค่อนข้างมาก แบ่งเป็น 1) งานวิจัยที่สนใจศึกษาการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสืบทอดภูมิปัญญาเผาข้าวหลาม เช่น งานวิจัยเรื่อง การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาการทำข้าวหลามหนองมน เทศบาลเมืองแสนสุข จังหวัดชลบุรี ของ หลิน หยูเจีย (2555) ศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการทำข้าวหลามหนองมน ปัจจัยที่ส่งผลต่อการสืบทอดภูมิปัญญาการทำข้าวหลามหนองมน 2) งานวิจัยที่สนใจศึกษาแนวทางการพัฒนาข้าวหลามเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น งานวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาธุรกิจข้าวหลามเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดนครปฐม ของ พงษ์สันต์ ตันหยง ณิชชา ศิริรัตนธรร และวิศิษฐ์ ฤทธิบุญไชย (2558) วิเคราะห์สภาพปัญหา อุปสรรคของผู้ประกอบการธุรกิจข้าวหลามในจังหวัดนครปฐม วิเคราะห์พฤติกรรมการซื้อ ปัจจัยส่วนผสมทางการตลาดที่มีผลต่อการตัดสินใจซื้อข้าวหลามนครปฐมของนักท่องเที่ยว จากนั้น กำหนดแนวทางการพัฒนาธุรกิจข้าวหลามนครปฐมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว 3) งานวิจัยที่สนใจพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวหลามให้มีมูลค่าขณะเดียวกันก็สร้างอัตลักษณ์ให้กับชุมชน เช่น งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวหลามเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดสระแก้ว ของ นรินทร์ เจริญพันธ์ และสุธี ว่างเต็ย (2560) มุ่งพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวหลามให้เป็นอาหารเพื่อสุขภาพ ผลิตข้าวหลามจากข้าวกล้องงอกเพื่อเสริมคุณค่า

โภชนาการ โดยใช้วัตถุดิบจากพืชเศรษฐกิจในท้องถิ่นสระแก้ว ได้แก่ อ้อย น้ำมันสำปะหลัง มันเทศ ลำไย เพื่อเสริมคุณค่าทางอาหารและสร้างอัตลักษณ์ให้กับผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น

การทบทวนวรรณกรรมทำให้เห็นว่าการวิจัยส่วนใหญ่มุ่งศึกษาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวหลามให้เป็นสินค้า และงานวิจัยที่เน้นเก็บข้อมูลกระบวนการผลิตเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาการทำข้าวหลามของท้องถิ่น ขณะที่งานวิจัยที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการทำข้าวหลามกับวิถีชีวิต คติความเชื่อทางศาสนา และบทบาทของประเพณีบุญข้าวหลามที่มีต่อชุมชนมีจำนวนน้อย รวมถึงขาดงานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์ประเพณีบุญข้าวหลามในบริบทการท่องเที่ยว งานวิจัยนี้จึงมุ่งหวังที่จะศึกษาบุญข้าวหลามในประเด็นพลวัตและบทบาทของประเพณีเมื่อถูกนำมาประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลตามทฤษฎีคติชนวิทยา และนำข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมมาอภิปรายผล

3. ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูลประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม ประกอบด้วยแนวคิดพลวัต ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม ทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ แนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

พลวัต (Dynamic) หมายถึง ภาวะความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา การเคลื่อนไหวนี้มีได้ทั้งการเคลื่อนไหวที่สังเกตเห็นได้ และการเคลื่อนไหวที่สังเกตไม่ได้ (พนม ลัฒ อารีย์, 2529: 1) แนวคิดพลวัตถูกนำมาใช้วิเคราะห์และอธิบายความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมประเพณีในบริบทสังคมปัจจุบัน แนวคิดพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมมองว่าวัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมและจิตใจของมนุษย์ ช่วยให้โครงสร้างทางสังคมคงอยู่ และยังทำให้สังคมสามารถขับเคลื่อนไปสู่อนาคตได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมประเพณีจึงต้องปรับเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการอาศัยอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน (สุภาวดี เชื้อพราหมณ์, 2556) การวิเคราะห์พลวัตเป็นการวิเคราะห์กระบวนการปฏิสัมพันธ์ต่อกันไปมา (interactive process) ระหว่างแนวคิดทางทฤษฎีและข้อมูล ระหว่างข้อมูลกับข้อมูล ซึ่งทำให้ไม่เพียงอธิบายได้ว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างกับประเพณีพิธีกรรม แต่ยังอธิบายได้ว่าความเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากใคร คนกลุ่มใด และวิธีการหรือกระบวนการที่ทำให้เปลี่ยนแปลง

เกิดขึ้นอย่างไร เพื่อวัตถุประสงค์ใด ผู้วิจัยนำแนวคิดพลวัตมาเป็นแนวทางวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม โดยจะนำมาอธิบายให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเป็นความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการทางสังคม ซึ่งมีบริบทและปัจจัยทั้งภายนอกและภายในอันหลากหลายกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้น ทำให้ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันอย่างมีพลวัต โดยปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติ รูปแบบบางประการให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ค่านิยมของคนในสังคมร่วมสมัย ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาคุณค่าความหมายของพิธีกรรมที่มีหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางจิตใจด้วย

ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (Functionalism) เป็นทฤษฎีที่สนใจอธิบายความหมายของการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมต่าง ๆ ในสังคมด้วยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลทางวัฒนธรรมกับบริบท ทฤษฎีนี้มองว่าวัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งด้านปัจจัยพื้นฐาน ความมั่นคงทางสังคม และความมั่นคงทางจิตใจ การศึกษาวัฒนธรรมตามแนวคิดทฤษฎีนี้จะศึกษาวัฒนธรรมที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมซึ่งทำให้เกิดการศึกษาวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญทั้งกับวัฒนธรรม (text) และบริบท (context) ของวัฒนธรรมนั้นควบคู่กัน เมื่อนำทฤษฎีนี้มาวิเคราะห์ข้อมูลคดีชน วิลเลียม บาสคอม (William Bascom) พบว่า คดีชนมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคม 4 ประการ คือ ทำหน้าที่อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า ทำหน้าที่รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม และทำหน้าที่ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคล (ศิริพร ฅ กลาง, 2562) ในงานวิจัยนี้จะใช้ทฤษฎีบทบาทหน้าที่วิเคราะห์บทบาทของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเพื่ออธิบายเหตุผลที่ประเพณีนี้ยังคงดำรงอยู่แม้บริบทสังคมวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไป

ทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ (creative folklore) เกิดขึ้นจากการสังเกตเห็นปรากฏการณ์การนำคติชนในสังคมประเพณีไปใช้ในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน อันทำให้คติชนประเภทต่าง ๆ เกิดพลวัตขึ้นทั้งในด้านรูปแบบ จุดประสงค์ วิธีการถ่ายทอด ตลอดจนบทบาทหน้าที่ที่ถูกใช้เพื่อรองรับบริบทสังคมใหม่ เช่น การนำนิทานตำนานไปใช้เพื่อการท่องเที่ยว

การประยุกต์ประเพณีหรือประติมากรรมประเพณีใหม่ ๆ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น การวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์มีประเด็นสำคัญ 2 ประการ คือการอธิบายบริบทที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์คติชนสร้างสรรค์ และการวิเคราะห์วิถีคิดของคนไทยที่นำคติชนมาใช้ในบริบทดังกล่าว บริบทสำคัญ ได้แก่ บริบทสังคมโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยว บริบทสังคมทุนนิยมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และบริบทสังคมข้ามชาติ-ข้ามพรมแดน บริบทแรกเป็นปฐมเหตุที่ทำให้เกิดนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว และทำให้ชุมชนต่าง ๆ ต้องเข้าไปรื้อฟื้นวัฒนธรรมของตนเองมานำเสนอนักท่องเที่ยว บริบทที่สอง ทำให้เกิดการสร้างสินค้าทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ บริบทที่สามทำให้เกิดภาวะการแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ผ่านกลไกทางวัฒนธรรม สำหรับวิถีคิดในการนำคติชนมาใช้ มี 2 ลักษณะ คือ วิถีคิดในการนำนิทานพื้นบ้านมาปรับใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย และวิถีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีใหม่ ๆ ในสังคมไทยร่วมสมัย ได้แก่ การประยุกต์ประเพณีเดิมมาใช้ในบริบทใหม่ ๆ การผสมผสานหลายพิธีเข้าด้วยกัน การรื้อฟื้นประเพณีเก่า การสร้างประเพณีใหม่บนฐานความเชื่อเดิม และการหยิบยืมประเพณี “ข้ามภาค” (ศิริพร ณ ถลาง, 2562) ผู้วิจัยนำแนวคิดทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์มาวิเคราะห์รูปแบบการจัดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามของชุมชนบ้านหนองแหนและชุมชนบ้านหัวสำโรง ซึ่งมีลักษณะการสร้างสรรค์ใหม่โดยหน่วยงานภาครัฐ

การผลิตซ้ำวัฒนธรรม (cultural reproduction) เป็นกระบวนการพลวัตทางวัฒนธรรม เมื่อวัฒนธรรมบางอย่างมีการสืบทอดส่งต่อภายในสังคมหนึ่ง ๆ จากรุ่นสู่รุ่นทำให้วัฒนธรรมนั้นยังคงดำรงอยู่หรือมีบทบาทในสังคมต่อไป การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมยังหมายถึงการรื้อฟื้นวัฒนธรรมบางอย่างในอดีตขึ้นมาผลิตซ้ำและปฏิบัติใหม่โดยอาจปรับเปลี่ยนรูปแบบบ้างเพื่อให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในปัจจุบัน ในกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ความหมายหรือวิถีปฏิบัติบางอย่างที่ได้รับการสืบทอดคือสิ่งที่ถูกเลือกให้ดำรงอยู่ผ่านกระบวนการเลือกสรรของสังคมซึ่งจะได้รับการยอมรับให้เป็นวัฒนธรรมของสังคม (วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน, 2557: 16-17) นอกจากนี้ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2532) กล่าวว่า การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมถือเป็นการปรับปรนวัฒนธรรมให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการนำภูมิปัญญาไทย

ซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทยมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อจะเผชิญหน้ากับกระแสวัตถุนิยม บริโภคนิยม พาณิชยกรรมและอำนาจนิยมที่ครอบงำสังคมไทยสมัยใหม่ ทั้งนี้อาจประยุกต์ใช้ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต่างจากเดิม อาจปรับรูปแบบ ลดทอน พิธีกรรมบางอย่าง หรือตีความใหม่ แต่สาระสำคัญยังคงดำเนินตามฐานความเชื่อเดิม ผู้วิจัยนำแนวคิดการผลิตซ้ำวัฒนธรรมมาศึกษาประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเพื่อวิเคราะห์ความหมายของสิ่งที่ถูกเลือกมานำเสนอในงานประเพณี อันเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองสถานการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง

วิธีการวิจัย

1. ศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. เก็บข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม เก็บข้อมูลภาคสนามจากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม 2 แห่ง ได้แก่ 1) ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม วัด โรงเรียนวัดหัวสำโรง ตำบลหัวสำโรง อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่างวันที่ 4-5 กุมภาพันธ์ 2566 2) ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม วัดขึ้น ณ วัดสุวรรณคีรี ตำบลหนองแห่น อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่างวันที่ 4-5 กุมภาพันธ์ 2566

ผู้วิจัยยังเก็บข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ในหัวข้อสัมภาษณ์ที่วางโครงสร้างไว้ ประกอบด้วย 1) ผู้บอกข้อมูลที่เป็นบุคลากรในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 3 คน 2) ผู้บอกข้อมูลที่เป็นบุคลากรในหน่วยงานด้านวัฒนธรรม นักวิชาการ ประชาชนท้องถิ่น จำนวน 2 คน และ 3) ผู้บอกข้อมูลที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จำนวน 1 คน ใช้เวลาในการสัมภาษณ์ประมาณครั้งละ 1 ชั่วโมง

3. วิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ทฤษฎีทางคติชนวิทยาและแนวคิดทฤษฎีอื่นๆ ได้แก่ ทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ (Creative Folklore) ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ แนวคิดพลวัตแนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

4. นำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบบทความวิจัย โดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษา

บทความนี้นำเสนอผลการศึกษา 2 ประเด็น คือ 1. พลวัตของประเพณีบุญข้าวหลามเป็นการสรุปผลการวิเคราะห์กระบวนการที่ทำให้ประเพณีบุญข้าวหลามมีองค์ประกอบและความหมายเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต และ 2. บทบาทของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเป็นการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

1. พลวัตของประเพณีบุญข้าวหลาม การจัดงานสืบสานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแห่น เทศบาลตำบลหัวสำโรง องค์การบริหารส่วนตำบลหัวสำโรง รวมถึงวัฒนธรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา ร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ทำให้เกิดการประยุกต์ใช้ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามมาสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมการแสดงเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในช่วงวันมาฆบูชาของจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเพณีบุญข้าวหลามมีพลวัตจากพิธีกรรมทางศาสนาที่มีบทบาทสร้างเสริมกำลังใจแก่ชาวนา เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องอานิสงส์การถวายทานและความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ไปเป็นพิธีกรรมกับการแสดง พลวัตที่เกิดขึ้นแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ พลวัตด้านองค์ประกอบของพิธีกรรม และพลวัตด้านความหมายของพิธีกรรม

1.1 พลวัตด้านองค์ประกอบของพิธีกรรม พบว่า มี 7 ประการ ได้แก่

1) ด้านชื่อเรียกประเพณี มติของคณะกรรมการจัดงานขึ้นเขาเผาข้าวหลามในยุคบุกเบิกที่ต้องการตั้งชื่องานประเพณีให้ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว อีกทั้งต้องการสร้างอัตลักษณ์ให้กับประเพณีด้วยการนำประเพณีขึ้นเขาแดงอย่างมากกล่าวถึงด้วย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชื่อเรียกประเพณีจาก “บุญข้าวหลาม” ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงการขึ้นเขาแดง มาเป็น “ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม” ซึ่งมีคำคล้องจองกัน (วงศ์เดือน ทิมทอง, สัมภาษณ์, 13 กันยายน 2566) การประดิษฐ์ชื่อเรียกงานประเพณีใหม่ทำให้บุญข้าวหลามได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว มีการบันทึกชื่องานไว้ในปฏิทินการท่องเที่ยวของจังหวัดฉะเชิงเทรา และทำให้ปัจจุบันประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเป็นหนึ่งในงานประเพณีเพื่อการท่องเที่ยวที่ได้รับการส่งเสริมจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

2) ด้านรูปแบบการจัดงาน การดำเนินงานสืบสานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่จัดทำในรูปแบบโครงการ มีข้อจำกัดในการเบิกจ่ายงบประมาณตามระเบียบกระทรวงมหาดไทย และวัตถุประสงค์ที่ต้องการพัฒนาประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเป็นการท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้แก่ชุมชน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบงานจากเดิมเป็นงานบุญที่เน้นพิธีกรรมถวายข้าวหลาม มีวัดเป็นศูนย์กลางการประกอบพิธีกรรม มาเป็นงานประเพณีประจำปี (annual fair) ที่เน้นกิจกรรมการแสดงรื่นเริง ทำให้ประเพณีบุญข้าวหลามซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญในมิติความเชื่อทางศาสนาเปลี่ยนแปลงไปเป็นประเพณีที่มีบทบาทเป็นพื้นที่การแสดงทางวัฒนธรรม เน้นความสนุกสนาน และความบันเทิง

3) ด้านวัตถุประสงค์ เป้าหมายการจัดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ไม่เพียงต้องการสืบทอดประเพณีตามพันธกิจที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ยังต้องการนำเสนอประเพณีเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวด้วยนั้น ทำให้เกิดการเลือกนำเสนอกิจกรรมความบันเทิงเป็นหลัก เช่น แข่งขันกินข้าวหลาม เผาข้าวหลามยาวที่สุดในโลก วัตถุประสงค์ที่เพิ่มเติมขึ้นดังกล่าวทำให้พิธีกรรมถวายข้าวหลามซึ่งแต่เดิมเคยเป็นสาระสำคัญของประเพณี ลดระดับความสำคัญลงเป็นส่วนหนึ่งของงาน และทำให้บทบาทด้านความบันเทิงและการท่องเที่ยวโดดเด่นกว่าบทบาททางพิธีกรรม

4) ด้านสถานที่ การจัดงานที่มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเน้นกิจกรรมความบันเทิง เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คณะผู้จัดงานต้องแสวงหาพื้นที่จัดงานที่กว้างขวาง สามารถรองรับนักท่องเที่ยวและการจัดกิจกรรมความบันเทิงต่าง ๆ ได้ เช่น การออกร้านขายสินค้า เวทีการแสดงดนตรี นิทรรศการวัฒนธรรมท้องถิ่น การจัดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามในปัจจุบันจึงไม่เพียงมีวัดเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรม แต่ยังมีพื้นที่สาธารณะ เช่น สนามกีฬาโรงเรียน เป็นส่วนหนึ่งของงานประเพณีลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามมีบทบาททั้งด้านพิธีกรรมซึ่งยังคงจัดในพื้นที่วัด และบทบาทด้านเศรษฐกิจและสังคมซึ่งจัดในพื้นที่สาธารณะของชุมชน

5) ด้านผู้ประกอบการพิธีกรรม รูปแบบการจัดงานของหน่วยงานภาครัฐที่นิยมเชิญผู้บริหารระดับสูง ผู้มีชื่อเสียง บุคคลสำคัญ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ฯลฯ มาเป็นประธานในพิธีเปิดงานเพื่อประชาสัมพันธ์และรับรองสถานะความสำคัญของงานประเพณี ทำให้พระสงฆ์ซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมลดระดับความสำคัญลง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามได้รับความสนใจในเชิงการท่องเที่ยวมากกว่าสนใจการประกอบพิธีกรรมทำบุญข้าวหลามซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของประเพณี การดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามจึงมีพลวัตจากประเพณีที่เน้นความศักดิ์สิทธิ์เป็นประเพณีที่เน้นความยิ่งใหญ่อลังการโดยอ้างอิงจากผู้เป็นประธานเปิดงานซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในสังคม

6) ด้านผู้ร่วมพิธีกรรม เนื่องจากประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเป็นประเพณีที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวจำนวนมาก เป็นผลมาจากการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวและการดำเนินงานสืบสานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ร่วมประเพณีในปัจจุบันจึงไม่เพียงมีชาวบ้านในชุมชนหนองแห่นและชุมชนหัวสำโรง แต่ยังรวมถึงบุคลากรในหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และนักท่องเที่ยวจากจังหวัดใกล้เคียงด้วย ความเปลี่ยนแปลงด้านผู้ร่วมประเพณีดังกล่าว ทำให้ประเพณีบุญข้าวหลามที่เดิมเคยมีบทบาทกระชับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน และสมาชิกในครอบครัว เปลี่ยนแปลงไปเป็นบทบาทด้านการเมืองวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ที่สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ใหม่กับคนนอกและมีความสำคัญในด้านการสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนในช่วงวันหยุดเทศกาลมาฆบูชา

7) ด้านพิธีกรรมและกิจกรรม การจัดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามทั้งในชุมชนหนองแห่นและชุมชนหัวสำโรงในปัจจุบัน มีกิจกรรมจำนวนมากและแตกต่างจากกิจกรรมในอดีต ประกอบด้วยกิจกรรมที่ประยุกต์สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ และกิจกรรมที่อ้างอิงกับพิธีกรรมและวิถีปฏิบัติเดิม การจัดงานวันแรก ตามประเพณีเดิมมีเพียงการทำข้าวหลามและขนมจีนน้ำยาป่า ปัจจุบัน การทำข้าวหลามถูกดัดแปลงเป็นงานพิธีการที่มีผู้บริหารในหน่วยงานภาครัฐเป็นผู้เปิดงาน และเพิ่มกิจกรรมใหม่ ๆ ขึ้นจำนวนมาก เช่น

ประกวดข้าวหลามรสอร่อย แข่งขันกินข้าวหลาม นอกจากนี้ ยังขยายการขึ้นเขาดงยางมาจัดตั้งแต่วันแรก ทำให้จำนวนวันขึ้นเขาดงยางเพิ่มมากขึ้น จากวันเดียวเป็นการขึ้นเขาดงยางตลอด 2 วัน การจัดงานวันที่สอง แต่เดิมมีเพียงพิธีถวายข้าวหลาม ขนมจินน้ำยาป่า และเดินทางไปปิดทองรอยพระพุทธรบาท ปัจจุบัน การเดินทางไปเขาดงยางถูกดัดแปลงเป็นขบวนแห่รดตักแต่งข้าวหลาม มีกิจกรรมสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ นอกเหนือจากรอยพระพุทธรบาท และการเดินขึ้นเขาดงยางที่ทำตลอดทั้งกลางวันกลางคืน การเพิ่มเติมกิจกรรมและดัดแปลงพิธีกรรมที่เคยมีในอดีตดังกล่าว ทำขึ้นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามที่เคยมีบทบาททางศาสนา ส่งเสริมการทำบุญถวายทาน ให้ความหวังต่อความสำเร็จในการทำเกษตรกรรม มีพลวัตไปเป็นประเพณีที่มีบทบาททางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว โดยใช้วิถีคิดแบบประยุกต์สร้างสรรค์ เปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของประเพณีเดิมให้อยู่ในรูปแบบใหม่ เพื่อให้เข้ากับรสนิยมของคนยุคปัจจุบัน โดยไม่ละทิ้งประเพณีเดิม

1.2 พลวัตด้านความหมายของพิธีกรรม

1.2.1 พลวัตของประเพณีบุญข้าวหลาม: จากพิธีกรรมที่มุ่งเน้นการทำบุญถวายทานข้าวใหม่และความหมายด้านความอุดมสมบูรณ์สู่พิธีกรรมกับการแสดง การทำบุญเดือนสามเป็นสัญญาณของการเริ่มต้นกินข้าวใหม่ และเป็นเวลาที่ชาวนาได้แสดงออกถึงความสำเร็จในการเพาะปลูก ความมีอยู่มีกิน และความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารในปีนั้นผ่านพื้นที่การทำบุญ การทำบุญทานข้าวใหม่ในช่วงนี้มี 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ ถวายข้าวสารใหม่แบบหนึ่ง เช่น ทานดอยเงินดอยคำ ในภาคเหนือ กับถวายอาหารที่ปรุงมาจากข้าวใหม่อีกแบบหนึ่งที่นิยมมากคือปรุงเป็นข้าวหลามและข้าวจี เชื่อว่าการทำบุญถวายข้าวหลามข้าวจีมีอันสูงส่งสูงจะทำให้มีชีวิตสุขสบายทั้งในภพนี้และภพหน้า ดังปรากฏในพระธรรมเทศนาเรื่องนางปุลนทาสีที่ได้ถวายข้าวรำแด่พระพุทธเจ้า แล้วได้ไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 505)

แม้ว่าการถวายทานด้วยข้าวหลามข้าวจีจะเป็นวิธีการทำบุญในเดือนสามที่แพร่หลายในหมู่ชนที่นับถือพุทธศาสนา แต่สันนิษฐานว่าในยุคแรกเริ่มการเผาข้าวหลามข้าวจี น่าจะมีวัตถุประสงค์เพื่อเลี้ยงผีที่ดูแลไร่นาเป็นสำคัญ และเกี่ยวข้องกับความอุดม

สมบูรณ์ด้วย ดั่งบทวิเคราะห์ความหมายของ “บุญเดือนสาม ประเพณีข้าวเหนียว เผาข้าว หลาม ทำข้าวจี” ปราณี วงษ์เทศ กล่าวว่าการเผาข้าวหลามของชนพื้นเมืองแต่เดิมเป็น พิธีกรรมเลี้ยงผีเพื่อตอบแทนบุญคุณที่ผีผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติได้ช่วยบันดาลพืชพันธุ์ ธัญญาหารให้อุดมสมบูรณ์ หลังเก็บเกี่ยวแล้วจึงนำผลผลิตใหม่เป็นข้าวเหนียวมาเผาข้าวหลาม ในกระบอกไม้ไผ่ หรือทำข้าวจีด้วยข้าวเหนียวใหม่มาไหว้ผีเป็นการตอบแทน (ปราณี วงษ์เทศ, 2548: 46-47) ภายหลังจากได้รับพุทธศาสนาจากอินเดีย การทำอาหารเช่นไหว้ผีจึงถูก ปรับเปลี่ยนความหมายไปเป็นประเพณีทำบุญ เรียกในชื่อ บุญข้าวหลาม บุญข้าวจี บุญกำฟ้า แต่ยังคงแฝงความหมายเกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์อยู่เช่นเดิม

ปัจจุบัน ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามที่จัดขึ้นโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้นำคติชนในประเพณีเดิมมาผลิตซ้ำด้วยการประยุกต์ สร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ ทำให้ ประเพณีมีพลวัตไปเป็นพิธีกรรมกับการแสดง (performance) ที่เน้นสีสันความบันเทิง ผลการเก็บข้อมูลภาคสนามพบกิจกรรมที่ประยุกต์ใช้วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญ ข้าวหลามมาจัดแสดงอย่างหลากหลาย ได้แก่

1) ดัดแปลงวัฒนธรรมเผาข้าวหลามมาสร้างพิธีเปิดงานประเพณีประจำปี เดิมการเผาข้าวหลามเป็นวิธีที่ชาวนาใช้ประโยชน์ในการจัดการต่อข้าวและได้เตรียมพื้นที่นา สำหรับฤดูเพาะปลูกต่อไป ปัจจุบัน การจัดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม ตำบลหัวสำโรง ได้ดัดแปลงวัฒนธรรมเผาข้าวหลามมาสร้างสรรค์เป็นพิธีเปิดงาน เชิญผู้บริหารหน่วยงาน ภาครัฐเป็นประธานจุดไฟเผาข้าวหลาม เพื่อแสดงสัญลักษณ์การเปิดงานอย่างเป็นทางการ และมีภาพประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้วัฒนธรรมการเผาข้าวหลาม มีพลวัตจากประเพณีเรียบง่ายไปเป็นงานพิธีการแบบรัฐ ที่ให้ความสำคัญกับทุกข์ยามและให้ ความสนใจตัวบุคคล

2) การสร้างอัตลักษณ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว การจัดงานประเพณีขึ้นเขา เผาข้าวหลาม ตำบลหัวสำโรง มีจุดเด่นทางการท่องเที่ยวอยู่ที่กิจกรรมเผาข้าวหลามยาวที่สุดในโลก ผู้จัดงานปรับใช้วัฒนธรรมเผาข้าวหลามที่แต่เดิมชาวบ้านต่างเผาข้าวหลามกันเองที่ ลานบ้านตนมาเป็นการรวมกลุ่มเผาข้าวหลามร่วมกันของตัวแทนชุมชนทั้ง 12 ชุมชนในตำบล

หัวสำโรง ทำให้ได้ภาพกิจกรรมเผาข้าวหลามยาวที่สุดในโลกที่เป็นอัตลักษณ์ของตำบลหัวสำโรง แตกต่างจากประเพณีเผาข้าวหลามในพื้นที่อื่น ๆ ในบริบทประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามที่จัดขึ้นในปัจจุบัน ปริมาณข้าวหลามจึงมีบทบาทเป็นสิ่งแสดงอัตลักษณ์การท่องเที่ยวและใช้ประชาสัมพันธ์งานประเพณี ดังปรากฏว่า มีการรายงานข่าวเรื่องจำนวนข้าวหลามและภาพถ่ายแนวระบอบอกข้าวหลามที่ยาวกว่า 1 กิโลเมตร เสมอเมื่อนำเสนอข่าวประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม ณ ชุมชนหัวสำโรง ความหมายของปริมาณข้าวหลามที่เกิดจากการผลิตข้าววัฒนธรรมเผาข้าวหลามในพื้นที่งานประเพณีจึงมีพลวัตจากความหมายเดิมที่ปริมาณข้าวหลามเป็นสัญลักษณ์สะท้อนความอุดมสมบูรณ์ของการผลิตข้าวไปเป็นอัตลักษณ์ทางการท่องเที่ยวซึ่งจะต้องนำเสนอความแตกต่างไม่เหมือนใครเพื่อจูงใจให้นักท่องเที่ยวมาชมงาน

3) ประยุกต์ใช้ข้าวหลามสร้างกิจกรรมความบันเทิง ในอดีต ข้าวหลามถือเป็นอาหารในพิธีกรรม ชาวบ้านนำข้าวหลามที่เผาเองมาถวายพระในวันเพ็ญเดือนสามเพื่อทำบุญสร้างกุศล ตามความเชื่อว่าเป็นสิริมงคลจากการถวายทานด้วยข้าวหลามจะทำให้ได้เกิดในภพภูมิที่ดี ปัจจุบัน การจัดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม ตำบลหัวสำโรง ได้ประยุกต์ใช้ข้าวหลามมาสร้างกิจกรรมความบันเทิง เช่น กิจกรรมแข่งขันกินข้าวหลาม กิจกรรมประกวดข้าวหลามรสอร่อย ใช้ข้าวหลามตกแต่งพื้นที่จัดงาน ใช้เป็นอุปกรณ์การแสดงรำรำ ใช้ตกแต่งรถขบวนแห่ ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้ข้าวหลามมีพลวัตจากอาหารในพิธีกรรมและเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา ไปเป็นอุปกรณ์การแสดงที่มีบทบาทด้านสร้างสีสันความบันเทิงในงานประเพณี

ภาพที่ 1 การประยุกต์ใช้ข้าวหลามมาสร้างสรรครถขบวนแห่

ภาพที่ 2 การประยุกต์ใช้ข้าวหลามมาตกแต่งสถานที่

1.2.2 พลวัตของประเพณีขึ้นเขาตองยาง: จากบุญยatraและวันชุนนุญตีสู่ การท่องเที่ยวและนำเสนออัตลักษณ์ การเดินทางขึ้นเขาตองยางเป็นประเพณีที่เกิดจากความเชื่อความศรัทธาต่อรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาตองยางของชาวบ้านในชุมชนหนองแห่นและชุมชนหัวสำโรง นิยมเดินทางขึ้นไปปิดทองรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 3 และนัดหมายพบเจอญาติพี่น้องในวันนี้ด้วย ปัจจุบัน การเดินทางขึ้นเขาตองยางถูกดัดแปลงเป็นกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม การจัดงานขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองแห่น เน้นส่งเสริมให้ประเพณีขึ้นเขาตองยางเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สำคัญ มีการขยายวันเวลาขึ้นเขาจากเดิมเพียงวันเดียว ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 มาเป็นกิจกรรมขึ้นเขา 2 วัน ระหว่างวันขึ้น 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ เดือน 3 และขยายระยะเวลาขึ้นเขาจากช่วงกลางวันมาเป็นขึ้นเขาตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน นอกจากนี้ ผู้จัดงานยังเพิ่มกิจกรรมที่เนื่องกับความเชื่อทางศาสนา เช่น การเคาะระฆังเพื่ออธิษฐานขอพระหว่างขึ้นเขา เพิ่มการประดิษฐ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ใหม่ ๆ บนยอดเขาเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้กราบไหว้ ทำบุญ บริจาคทาน สร้างจุดเช็คอินบนยอดเขาและประดับไฟสวยงาม การขึ้นเขาตองยางในบริบทใหม่ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาจึงมีพลวัตทางความหมายจากความเชื่อเรื่องบุญกุศลที่เกิดจากการนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทและวันชุนนุญตีสู่เป็นความหมายด้านการท่องเที่ยวที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นด้วยกิจกรรมขึ้นเขาตองยาง ในขณะที่องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแห่นเน้นนำเสนอกิจกรรมขึ้นเขาตองยาง องค์การบริหารส่วนตำบลหัวสำโรงก็เน้นนำเสนอกิจกรรม

ขบวนแห่รถตกแต่งข้าวหลามที่จำลองการเดินทางจากชุมชนหัวสำโรงไปเขาดงยางของชาวบ้านในอดีต ผู้จัดงานประยุกต์วิถีชีวิตที่ชาวบ้านในอดีตนิยมนำข้าวหลามติดตัวไปเป็นเสบียงระหว่างเดินทางมาสร้างสรรค์ใหม่เป็นรถแห่ตกแต่งข้าวหลาม และเลือกใช้เส้นทางโบราณที่ชาวบ้านเคยใช้เดินทางไปเขาดงยางมาเป็นเส้นทางแห่รถ เพื่อแสดงการสืบทอดประเพณี การเดินทางไปเขาดงยางในบริบทใหม่จึงมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปเป็นการแสดงเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ชุมชนหัวสำโรงที่มีประเพณีเดินทางไปขึ้นเขาดงยาง มีบทบาทในการประชาสัมพันธ์ให้เห็นว่าชุมชนหัวสำโรงยังคงรักษาทั้งวัฒนธรรมเผาข้าวหลามและวัฒนธรรมการเดินทางจากชุมชนไปเขาดงยางเช่นที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติมา การนำวัฒนธรรมการขึ้นเขาดงยางเพื่อนมัสการรอยพระพุทธรูปมาสร้างสรรค์เป็นการท่องเที่ยว ทำให้การขึ้นเขาดงยางกลายเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันก็เปลี่ยนสถานะจากเดิมที่เคยเป็นกิจกรรมสำคัญรองจากการทำบุญข้าวหลามมาเป็นกิจกรรมที่โดดเด่นที่สุดปัจจุบัน การขึ้นเขาดงยางได้รับความสนใจอย่างมากจากนักท่องเที่ยว เพราะเข้าถึงได้ง่าย ไม่มีพิธีกรรมยุ่งยาก รวมทั้งได้ท่องเที่ยวหลายรูปแบบ ทั้งการทำบุญ ชมทัศนียภาพ ซื้อสินค้า อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า การจัดงานที่เน้นการท่องเที่ยว ทำให้การขึ้นเขาและเผาข้าวหลามกลายเป็นเรื่องแยกส่วน ไม่เชื่อมโยงถึงกันดังอดีตที่ผ่านมา การเผาข้าวหลามกลายเป็นพิธีการของหน่วยงานรัฐที่จัดขึ้นเพื่อแสดงการสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนและใช้แสดงอัตลักษณ์ ขณะที่การขึ้นเขาดงยางเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นการทำบุญ ชมทิวทัศน์ นอกจากนี้วัฒนธรรมการนำข้าวหลามติดตัวไปเป็นเสบียงก็สูญหายไป ไม่ปรากฏในกิจกรรมใด จนกล่าวได้ว่า ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบันได้คลี่คลายรูปแบบและความสำคัญจากงานบุญในเดือนสามไปเป็นงานประจำปีเพื่อการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและถูกใช้ประโยชน์ด้านประชาสัมพันธ์อัตลักษณ์ชุมชน

2. บทบาทของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม การนำประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามมาสืบทอดในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยของหน่วยงานภาครัฐ ทำให้บทบาทของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กลายเป็นงานประเพณีประจำปีที่มีความสำคัญต่อชุมชนที่จัดงาน 3 ด้าน ได้แก่ บทบาทด้านสังคม บทบาทด้านจิตใจ และบทบาทด้านเศรษฐกิจ

2.1 บทบาทด้านสังคม แม้ว่า การเข้ามาสืบทอดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามของหน่วยงานภาครัฐจะทำให้รูปแบบ ขั้นตอน และความหมายของประเพณีทำบุญข้าวหลาม และขึ้นเขาดงยางเปลี่ยนแปลงไป แต่วิถีคิดในการจัดงานที่กำหนดให้มีกิจกรรมที่คล้ายคลึงกับวิถีวัฒนธรรมเดิม เช่น การเผาข้าวหลามแบบพื้นบ้าน การเดินทางไปเขาดงยาง การทำบุญถวายข้าวหลาม การเดินขึ้นเขาดงยาง และการนำงบประมาณเข้ามาสืบทอดการจัดงานอย่างต่อเนื่องทุกปี ก็ทำให้ประเพณีนี้กลายเป็นงานประจำปีที่สำคัญ และยังทำให้ผู้เข้าร่วมงานซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนและเยาวชนในท้องถิ่นได้เรียนรู้วัฒนธรรมของตนเองและอาจทำให้เกิดการสืบทอดรักษาไว้ได้ต่อไป จึงนับได้ว่า การจัดงานประเพณีของภาครัฐที่มีการผลิตซ้ำประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามในบริบทใหม่ มีความสำคัญต่อการเปิดพื้นที่ให้มีการสืบทอดความเชื่อเรื่องอานิสงส์การถวายทานข้าวหลามและสืบทอดประเพณีขึ้นเขาดงยางของชุมชนหนองแห่นและหัวสำโรงต่อไป นอกจากนี้ ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามยังมีบทบาทเป็นสิ่งที่แสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนหนองแห่นและชุมชนหัวสำโรง ทำให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่น่าสนใจและแตกต่างจากชุมชนอื่น ในด้านที่มีประเพณีทำบุญเดือนสามที่มีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนใคร มีวิธีเน้นย้ำอัตลักษณ์ด้วยการผนวกชื่อประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามไว้ในคำขวัญประจำอำเภอแปลยาวว่า “ทุ่งนาบอaname เผาข้าวหลามประเพณี ผลไม้รสดี ถิ่นที่อุดมสมบูรณ์” นอกจากนี้ ในบริบทการจัดงานประเพณียังมีการแต่งและเปิดเพลงประจำงานเพื่อประกาศว่าประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเป็นวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนด้วย บทบาทด้านสังคมดังกล่าวนี้ แตกต่างจากอดีตที่ประเพณีบุญเดือนสามมีบทบาทเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคมและกระชับความสัมพันธ์ภายในชุมชน ซึ่งจะกระทำผ่านกิจกรรมเผาข้าวหลาม การทำบุญข้าวหลาม การขึ้นเขาดงยาง การรับประทานข้าวหลามและแบ่งปันข้าวหลาม การนัดพบกันบนยอดเขาดงยาง นอกจากนี้ ประเพณียังมีหน้าที่หลอมรวมสมาชิกในชุมชนซึ่งเป็นคนเขมรและลาวให้ผสมกลมกลืนกันโดยมีบุญข้าวหลามหรือศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นสื่อเชื่อมโยงด้วย

2.2 บทบาทด้านจิตใจ เดิมประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามมีบทบาทสำคัญในด้านจิตใจ เพราะเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องอานิสงส์จากการทำบุญ

ถวายทานข้าวใหม่ และมีนัยยะทางพิธีกรรมที่มุ่งหวังเรื่องความอุดมสมบูรณ์ การทำบุญถวายข้าวหลามในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เป็นช่วงเวลาศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยเสริมสร้างขวัญและกำลังใจในการทำนา เพราะชาวนาจะได้ “บอกตนเอง” ว่า ได้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวแล้ว ปีนี้ผลผลิตก็จะดี ข้าวออกงาม ไม่มีแมลงรบกวน ปัจจุบัน ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามมีบทบาทสัมพันธ์กับการเสริมสร้างกำลังใจและให้ความหวังในการดำเนินชีวิต จากการเป็นประเพณีที่เปิดพื้นที่ให้มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหลายรูปแบบ เช่น ทำบุญขอพรท้าวเวสสุวรรณ การบอบานขอพรหลวงพ่อบ้านใจ การบูชาพระสิวลี การสักการะเจ้าแม่กวนอิม การทำบุญผ้าป่า ลอยฟ้า การกราบสักการะขอพระพุทธรูปปางไสยาสน์ การกราบขอพรพระเจ้าตากสิน การปิดทองรอยพระพุทธรูปและพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ในวิหาร กล่าวได้ว่า ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามยังคงเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทเสริมสร้างกำลังใจแก่ผู้คน เพียงแต่กิจกรรมที่มีบทบาทดังกล่าวนี้เปลี่ยนแปลงมาเป็นกิจกรรมการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในวัดสุวรรณคีรี ซึ่งสามารถให้ความหวังในการดำเนินชีวิตในโลกนี้ที่ต้องการความมั่งคั่งร่ำรวย และความเจริญรุ่งเรืองในอาชีพการงาน นอกจากนี้ ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามยังมีบทบาทในการสร้างสำนึกความภูมิใจในท้องถิ่น จากการเป็นประเพณีที่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นงานเพื่อการท่องเที่ยวของจังหวัดฉะเชิงเทราและได้รับความสนใจจากคนนอก ทำให้คนในชุมชนหันกลับมาสนใจท้องถิ่นและเกิดความภูมิใจในท้องถิ่นตนเองที่มีประเพณีที่มีชื่อเสียง มีอัตลักษณ์ไม่เหมือนใคร หรือมีเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย ดังพบว่า ในช่วงที่จัดงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลาม คนในชุมชนหนองแวนและหัวสำโรงจะร่วมกันโพสต์ข้อความเชิญชวนนักท่องเที่ยวให้มาท่องเที่ยวงานประเพณีในชุมชนตน มีการเผยแพร่ภาพป้ายประชาสัมพันธ์ วันจัดงาน ข้อมูลประวัติความเป็นมาของประเพณี การเล่าบรรยากาศความสนุกสนานในงานที่ตนได้ไปร่วมมา และการโพสต์ภาพกิจกรรมในงาน

2.3 บทบาทด้านเศรษฐกิจ ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเป็นประเพณีที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเนื่องในวันมาฆบูชาของจังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากมีช่วงเวลาจัดงานตรงกับวันมาฆบูชาซึ่งเป็นวันหยุดราชการ รูปแบบงานประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามที่มีความโดดเด่นสอดคล้องกับค่านิยมการท่องเที่ยวของคนไทย ทั้งชื่อเรียกงานที่ชวนให้ตั้งคำถาม กิจกรรม

เผาข้าวหลามที่หาชมได้ยากในปัจจุบัน กิจกรรมขึ้นเขาที่ทำหายกำลังกายกำลังใจ การได้ทำบุญขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การได้ชมทิวทัศน์ยามค่ำคืนบนยอดเขาตองยาง ตลอดจนการได้เที่ยวชมงานการแสดงสินค้า ทำให้ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามเป็นที่นิยมในหมู่นักท่องเที่ยวสามารถสร้างรายได้ให้กับท้องถิ่นและกระตุ้นเศรษฐกิจในช่วงวันหยุดเทศกาลทางศาสนาได้อย่างดี

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย บทความนี้นำเสนอการวิเคราะห์พลวัตและบทบาทของประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย ผลการศึกษาพบว่า การเข้ามาดำเนินงานสืบทอดประเพณีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในชุมชนหนองแห่นและชุมชนหัวสำโรงเพื่อปฏิบัติตามภารกิจที่บัญญัติไว้ในกฎหมายและเพื่อตอบสนองนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของภาครัฐ เป็นบริบทและปัจจัยที่ทำให้เกิดการผลิตซ้ำประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามมาเสนอด้วยการประยุกต์สร้างสรรค์องค์ประกอบบางอย่างในพิธีกรรมเดิมให้สอดคล้องกับรสนิยมของคนในยุคปัจจุบัน และทำให้ประเพณีบุญข้าวหลามมีพลวัตในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย พลวัตที่เกิดขึ้นแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือพลวัตด้านองค์ประกอบของพิธีกรรม และพลวัตด้านความหมายของพิธีกรรม การสืบทอดประเพณีของหน่วยงานภาครัฐในปัจจุบันทำให้บทบาทของประเพณีเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กลายเป็นประเพณีประจำปีที่มีความสำคัญต่อชุมชนที่จัดงานในด้านสังคม ด้านจิตใจ และด้านเศรษฐกิจ

อภิปรายผล วิธีคิดของหน่วยงานภาครัฐที่ผลิตซ้ำ ประยุกต์ สร้างสรรค์ ประเพณีบุญข้าวหลามมาสืบทอดและนำเสนอเป็นการท่องเที่ยว ทำให้ประเพณีบุญข้าวหลามมีพลวัตจากพิธีกรรมทางศาสนาที่มุ่งหวังอันสูงส่งจากการถวายทานข้าวใหม่และความอุดมสมบูรณ์ในวิถีเกษตรกรรมไปเป็นพิธีกรรมกับการแสดงที่เน้นความบันเทิง การนำประเพณีท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในบริบทสังคมใหม่ ส่งผลให้ความหมายของงานบุญข้าวหลามที่เดิมมีบทบาทสำคัญต่อการให้ความหวังในการดำเนินชีวิตและเสริมสร้างกำลังใจในการทำนา เปลี่ยนแปลงไปเป็นงานเทศกาลประจำปีที่มีบทบาทด้านสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้ช่วงเวลาจัดงานเป็น

พื้นที่นำเสนอการทำงานภาครัฐ ตลอดจนเป็นพื้นที่สืบทอดความเชื่อเรื่องอานิสงส์การถวายทานข้าวหลามและสืบทอดประเพณีขึ้นเขาตงยางของชาวชุมชนหนองแหนและชุมชนหัวลำโพง ข้อค้นพบดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าประเพณีที่ดำรงอยู่ในบริบทสังคมปัจจุบัน มักมีบทบาทหน้าที่ใหม่ ๆ แตกต่างจากบทบาทหน้าที่เดิมในอดีตที่ศาสนาพิธีกรรมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านสังคมและด้านจิตใจ ดังที่ ศิราพร ฌ กลาง กล่าวไว้ว่า ตามแนวทางทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม ในสังคมประเพณี (traditional societies) ศาสนาพิธีกรรมจะมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านสังคมและด้านจิตใจ ด้านสังคม พิธีกรรมมีบทบาทในการ “รวมพลัง” ของคนในสังคม เพราะการประกอบพิธีกรรมแต่ละครั้งทำให้สมาชิกในสังคมรู้สึกมั่นคงอบอุ่น พิธีกรรมช่วยสร้างความรู้สึก “ความเป็นพวกเดียวกัน” ดังนั้น พิธีกรรมจึงเป็นกลไกในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชนด้วย ส่วนด้านจิตใจ พิธีกรรมมีบทบาทช่วยให้มนุษย์มีความมั่นคงทางใจ มีความสบายใจขึ้นเพราะพิธีกรรมมักเกี่ยวข้องกับการขออภัยให้อ่านใจเหนือธรรมชาติช่วยเหลือในสิ่งที่มนุษย์ไม่มั่นใจ เช่น ขอฝน ขอให้ผลผลิตดี ขอให้หายเจ็บไข้ พิธีกรรมจึงมีหน้าที่สำคัญยิ่งในการสร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่บุคคลในสังคม (ศิราพร ฌ กลาง, 2562)

งานวิจัยนี้ได้นำทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อตอบคำถามและอธิบายความเปลี่ยนแปลงของคติชนที่ถูกใช้เพื่อรองรับบริบทสังคมใหม่มาเป็นแนวทางวิเคราะห์ ได้ผลการศึกษาที่สอดคล้องกับทฤษฎีในแง่ที่พบว่าบริบทสังคมโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยวเป็นบริบทสำคัญที่ทำให้ประเพณีขึ้นเขาเผาข้าวหลามมีพลวัตจากการที่ต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบและจุดเน้นของงานให้สอดคล้องกับความนิยมของคนรุ่นใหม่และสอดคล้องกับนโยบายการทำงานของหน่วยงานภาครัฐระดับท้องถิ่นซึ่งเป็นคนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาสืบทอดประเพณีแทนชาวบ้าน พลวัตของคติชนเป็นผลมาจากวิถีคิดแบบประยุกต์ สร้างสรรค์ ที่นำคติชนเกี่ยวกับบุญข้าวหลามมาผลิตซ้ำและดัดแปลงเป็นการแสดง เช่น แข่งขันกินข้าวหลามประกวดข้าวหลาม การแสดงข้าวหลาม ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษารูปแบบประกอบเดิมของประเพณีไว้ ทั้งการเผาข้าวหลาม การถวายข้าวหลาม การเดินทางขึ้นเขาตงยาง ทำให้ประเพณีมีลักษณะผสมผสานทั้งกิจกรรมที่อิงกับประเพณีเดิมและกิจกรรมสร้างสรรค์ใหม่

ผลการศึกษาในงานวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยก่อนหน้าหลายเรื่องที่น่าทึ่งนักคือคนสร้างสรรคไปศึกษาความเปลี่ยนแปลงของประเพณีท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย เช่น งานวิจัยของ พลกฤษณ์ วสีวัฒน์ (2563) พบว่าบริบทการผลักดันเสนอวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมต่อองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) เป็นจุดตั้งต้นให้เกิดการนำคติชนเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์ เช่น ตำนาน ความเชื่อ พิธีกรรม มาประยุกต์ใช้เพื่อนำเสนอความโดดเด่นของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารให้เป็นไปตามเกณฑ์การพิจารณาของคณะกรรมการมรดกโลก ทำให้คติชนเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์มีพลวัตจากมิติความศักดิ์สิทธิ์ไปเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ผลิตเป็นวัตถุมงคล จัดแคมเปญท่องเที่ยว และก่อให้เกิดการสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใหม่และพิธีกรรมใหม่ ในบริบทใหม่คติชนจึงมีบทบาทเปลี่ยนแปลงจากการมุ่งหวังเรื่องสิริมงคล ความอุดมสมบูรณ์ มาเป็นเครื่องมือต่อรองความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ และบทบาทด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช

ที่ผ่านมการศึกษาวัฒนธรรมข้าวหลามในสังคมไทยมักเป็นการศึกษาภูมิปัญญาการทำข้าวหลามเพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมและสืบทอดภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นให้คงอยู่ และศึกษาข้าวหลามเพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นสำหรับสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัด ดึงนำเสนอข้อมูลไว้ในหัวข้อบทวนวรรณกรรม งานวิจัยเรื่องนี้มีประเด็นศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์พลวัตของประเพณีบุญข้าวหลามที่เป็นผลมาจากบริบทการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นการศึกษาวัฒนธรรมข้าวหลามในมิติที่เป็นประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่น ข้อค้นพบจากงานวิจัยนี้จึงเพิ่มเติมองค์ความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวหลาม จากการนำเสนอผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการทำข้าวหลามกับวิถีชีวิต การเพาะปลูกข้าว คติความเชื่อทางศาสนา และสังคม

รายการอ้างอิง

- ชำนาญ สรวมศิริ, สมเกียรติ ใหม่เอี่ยม, ทองคำ สรวมศิริ, จำเนียร โคตน, ไพศาล สวามะลี, ฉันทนา สระบุรินทร์, มลทการ แก้วกิจวิไล. (2549). การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวหัวสำโรง ตำบลหัวสำโรง อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). บุญข้าวจี๋. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2. (น. 503-505). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- นรินทร์ เจริญพันธ์ และสุธี ว่างเตอย. (2560). การพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวหอมเพื่อเพิ่มมูลค่า ให้กับผลิตภัณฑ์เกษตรท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดสระแก้ว. วารสารเทคโนโลยีการอาหาร มหาวิทยาลัยสยาม. 12(1), 48-58.
- นารี สาริกะภูติ. (2528). วัฒนธรรมพื้นบ้านของฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทรา: วิทยาลัยครู ฉะเชิงเทรา.
- _____. (2536). วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยเชื้อสายเขมรบ้านหัวสำโรง สระสอง ตอน และดงยาง. ใน เพ็ญศรี ตึก (บรรณาธิการ). วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ. (น.690-737). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปราณี วงษ์เทศ. (2548). ประเพณี 12 เดือนในประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมเพื่อความอยู่รอดของคน. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ปรารธนา แซ่อึ้ง. (2556). การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: พลวัตในบริบทสังคมไทย (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต). ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พงษ์สันต์ ต้นหยง, ณัชชา ศิริธนาธร และวิศิษฐ์ ฤทธิบุญไชย. (2558). แนวทางการพัฒนาธุรกิจข้าวหอมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดนครปฐม. วารสารดุษฎีบัณฑิตทางสังคมศาสตร์ (ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์). 5(3), 128-146.
- พนม ลิมอารีย์. (2529). กลุ่มสัมพันธ์ (พิมพ์ครั้งที่ 3). มหาสารคาม: ปรีดาออฟเซตการพิมพ์.

- พลกฤษณ์ วสีวิวัฒน์. (2563). **พลวัตของคติชนเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุ วรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราชในสังคมไทยร่วมสมัย** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชรภรณ์ ดิษฐปาน. 2557. **พระอุปคุต: การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2562). **“คติชนสร้างสรรค์”: บทสังเคราะห์และทฤษฎี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- สุภาวดี เชื้อพรหมณ์. (2556). **พลวัตวิถีชีวิตพื้นถิ่นของชุมชนและเรือนในกลุ่มทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- หลิน หยูเจีย. (2555). **การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาการทำข้าวหลามหนองมนเทศบาลเมืองแสนสุข จังหวัดชลบุรี** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2532). **การสืบทอดและปรับปรนวัฒนธรรมให้สมสมัย. ใน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (บรรณาธิการ). สู่โฉมหน้าใหม่ของวัฒนธรรมกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

การสัมภาษณ์

- ฉันทนา สระบุรีรินทร์. (2566, 13 กันยายน). สัมภาษณ์.
- ณรงค์ นิยมสุข. (2566, 8 กันยายน). สัมภาษณ์.
- วงศ์เดือน ทิมทอง. (2566, 13 กันยายน). สัมภาษณ์.